

УДК 378

В.А. Каліш,

кандидат педагогічних наук, доцент;

В.О. Собко,

кандидат педагогічних наук, доцент;

(Глухівський державний педагогічний університет імені Олександра Довженка)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ В ПРОЦЕСІ МОВНО-МЕТОДИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розглядаються окремі аспекти організації індивідуальної роботи студентів у процесі вивчення курсів сучасної української літературної мови та методики її викладання в початкових класах. Актуальність проблеми зумовлена потребою держави у кваліфікованих, інтелектуально розвинених педагогах.

Важливою складовою сучасної вищої педагогічної освіти є індивідуальна робота як одна із форм організації навчальної діяльності студентів, роль якої значно зростає із запровадженням кредитно-модульної системи навчання. Загальноприйнятим у дидактиці вищої школи та освітніх державних документах є визначення індивідуальної роботи як форми організації навчального процесу, що передбачає створення умов для якнайповнішої реалізації творчих можливостей студентів через індивідуально спрямований розвиток їхніх здібностей, науково-дослідну роботу і творчу діяльність [1]. Аналіз навчально-методичної літератури показав, що основними формами і видами індивідуальної роботи вважають консультації та індивідуальні завдання, різновидом яких є індивідуально-дослідні завдання – конспекти з теми (модуля), реферати, розв'язування та складання розрахункових або практичних задач різного рівня з теми (модуля) або курсу, розробка теоретичних чи прикладних функціональних моделей явищ, процесів, конструкцій, анотація прочитаної додаткової літератури з курсу, бібліографічний опис, історичні розвідки, лабораторні дослідження, курсові, дипломні та магістерські роботи тощо. Проте в науково-методичній літературі відсутні єдині підходи до її змісту, форм і видів, а також організації, керівництва та оцінювання. Крім того, зміст і мета кожної навчальної дисципліни окреслює і специфіку відповідної форми організації навчальної діяльності студентів, що здобувають вищу освіту за різними напрямками і спеціальностями. Отже, актуальність поставленої проблеми незаперечна. *Мета* цієї статті полягає у визначенні форм і видів індивідуальної роботи студентів відповідно до специфіки мовної та мовно-методичної підготовки.

На наш погляд, індивідуальна робота в системі сучасної української літературної мови та методики її викладання може включати: підготовку рефератів, наукових доповідей та лінгвістичних повідомлень; написання розгорнутих чи стислих конспектів, тез, анотацій рекомендованих для додаткового ознайомлення праць науковців у галузі лінгвістики та лінгвометодики з обов'язковим їх аналізом; дослідження мовного матеріалу на основі текстів; лабораторний практикум; розробку конспектів уроків та виховних заходів; створення лінгвістичних і методичних скарбничок; виконання курсових, дипломних та магістерських досліджень; консультаційно-корекційну роботу викладача тощо.

Зупинимося на організації і методиці проведення окремих видів індивідуальної роботи студентів, які використовуються в практиці нашої роботи. Важливе місце в процесі опанування мовознавчою теорією відводиться роботі з науковою інформацією з різних проблем. Опрацьовуючи рекомендовану до кожної теми чи змістового модуля додаткову літературу, студенти розширюють, поглиблюють, систематизують одержані на лекціях і в процесі самостійної роботи з підручниками знання, вчать зіставляти різні погляди науковців, аналізувати їх, висловлювати власні міркування тощо. Зокрема, до змістового модуля "Вступ" пропонуємо такі індивідуальні завдання (за варіантами):

- Прочитайте працю С. Смаль-Стоцького "Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення" (У книзі: Історія української мови. Хрестоматія / Упорядник С.Я. Єрмоленко, А.К. Мойсієнко. – К.: Либідь, 1990. – С. 48-120). Складіть тези.

- Опрацюйте статтю О. Бандури "З історії української мови" (//Дивослово. – 1997), напишіть стислий конспект. Висловіть власні міркування про роль поглядів дослідника в загальній теорії українського глотогенезу.

- Опрацюйте статтю І. Ющука "Про походження української мови" (//Дивослово. – 1995. – № 1.). Випишіть найсуттєвіші фонетичні, граматичні і лексичні риси, якими автор аргументував загальний висновок: "...українська мова в окремих своїх рисах, елементах почала формуватися ще перед трьома тисячами років – можливо, водночас із латинською, якщо не раніше. Адже українська мова зберегла багато чого, що вже класична латинь утратила".

- Проаналізуйте статтю польського філолога М. Красуського "Древность малороссийского языка". Стисло передайте зміст статті. Висловіть власні міркування щодо правильності основного висновку автора: українська мова не тільки старіша за всі слов'янські мови, в тому числі й

© Каліш В.А., Собко В.О., 2009

старослов'янську, але й давніша за грецьку, латинську, інші арійські мови, а також за санскрит – найдавнішу літературну мову в Північній Індії з I тисячоліття до н.е. Коріння її сягають у говірки племен, які кочували в південних степах у IV-III ст. до н.е.

На основі опрацювання наукової літератури студенти можуть підготувати лінгвістичні розвідки, лінгвістичні міркування, наукові обґрунтування проблеми тощо. Наприклад: підготуйте лінгвістичну розвідку "Боротьба української мови за незалежність"; напишіть наукове міркування на тему "Проблема класифікації стилів української літературної мови"; познайомтеся зі статтями в журналі "Мовознавство" (починаючи з 2000 р.), які стосуються функціонування і розвитку української мови в Україні. Напишіть наукове обґрунтування актуальності проблеми.

Ефективним видом індивідуальних навчальних завдань є дослідження мовного матеріалу, засобом якого є тексти різних стилів і жанрів. Для такого виду роботи доцільно добирати як уривки з наукових, публіцистичних, офіційно-ділових, художніх творів, що характеризуються зв'язністю, цілісністю, інтенційністю, інформативністю, модальністю тощо, так і самостійні твори – поетичні і прозові, нариси, есе, а також виступи, доповіді тощо. Пропоновані для дослідження тексти мають відповідати дидактичним цілям у розв'язанні передусім мовознавчих проблем, а також проблем загальної професійної підготовки вчителя. Тому критерієм добору текстів для дослідження мовних явищ є високий рівень їх інформативності, виховний потенціал, наповненість дидактично значущими мовними категоріями відповідно до поставлених індивідуально-дослідницьких завдань.

Завдання, спрямовані на дослідження мовного матеріалу, можуть включати: розпізнавання та виділення конкретних мовних явищ, групування за спільними ознаками; розмежування різних взаємопов'язаних мовних явищ; лінгвістичний аналіз мовних одиниць і категорій з урахуванням їх форми, семантики та функції; інтерпретацію лінгвістичної природи мовних явищ; визначення їх ролі в структурно-семантичній організації тексту; обґрунтування доцільності їх уживання в тексті відповідно до його мети, авторського задуму, стилю, типу і жанру.

Завдання дослідницького характеру на основі тексту можуть мати як комплексний, так і суто аспектний характер. Перший тип доцільний для систематизації, узагальнення та поглиблення мовознавчих теоретичних знань студентів і з'ясування рівня умінь застосовувати їх на практиці, а отже, в процесі безпосередньої роботи з мовним матеріалом, що становить основу мовно-методичної підготовки майбутнього вчителя-класовода. Другий тип індивідуальних завдань практикується в процесі оволодіння програмовим матеріалом окремої теми чи змістового модуля. Наведемо як зразок комплексні завдання для дослідження фонетичних явищ (Модуль "Фонетика і фонологія"):

Завдання 1. З'ясувати за рекомендованою літературою акустичні та артикуляційні властивості мовних звуків. Виконати такі завдання за поданим текстом:

- Випишіть із тексту слова, у фонетичній структурі яких переважають: а) приголосні звуки; б) голосні звуки; в) у яких однакове співвідношення голосних і приголосних.
- Виділіть з тексту слова, у яких: а) усі приголосні сонорні; б) усі приголосні шумні; в) у яких однакове співвідношення шумних і сонорних та дзвінких і глухих.
- Виділіть слова, у яких голосні звуки однакові: а) за місцем підняття спинки язика; б) за ступенем підняття спинки язика.
- Випишіть слова, у яких усі приголосні звуки однакові за: а) місцем творення; б) способом творення; в) усі м'які.

Завдання 2. Записати виділену частину тексту фонетичною та фонематичною транскрипціями. На основі аналізу співвідношення фонемного і звукового складу слів простежити відмінності між фонемою і звуком, виділіть інваріанти фонем та алофони.

Завдання 3. З'ясувати за рекомендованою літературою та матеріалами лекції причини позиційних та історичних чергувань. У поданому тексті виділити випадки а) чергувань варіантів приголосних фонем; б) чергувань варіантів голосних фонем. Дослідити причини їх виникнення у кожному конкретному випадку. Дати обґрунтований аналіз кожного явища, що зумовлює позиційні чергування.

Завдання 4. Виписати з тексту слова, у яких можливі чи наявні історичні чергування голосних і приголосних фонем, згрупувати слова за спільними причинами появи історичних чергувань. Відповідь обґрунтувати. Варіант тексту (у статті наводимо лише частину) для дослідження:

Багато таємниць у світі, і одна з найбільших з-поміж них – мова. Здається, ми знаємо якесь слово, немовби розуміємо його. Проте все, що закладено в нього упродовж віків, нерідко не можемо повною мірою видобути. Потрібно докласти чимало зусиль, щоб заховане у слові постало перед нами у всій красі, глибині і неповторності. З раннього дитинства і до глибокої старості людина невіддільно пов'язана з мовою. Це єдине знаряддя, що вивисує людину над світом, робить її нездоланною в пошуках істини. Розпочинається прилучення дитини до краси рідної мови з милих бабусиних казок і материнської колискової пісні. Кожен день дає нам урок пізнання. І завжди і скрізь наш учитель – мова.

За І. Вихованцем

Завдання дослідницького характеру відрізняються від вправ, які пропонуються для самостійної роботи студентів чи використовуються на практичному занятті. Якщо під час практичних занять теоретичні знання закріплюються й поглиблюються за рахунок нової інформації переважно груповими аналітичними формами роботи, то в процесі виконання індивідуальних завдань за відповідним текстом теоретичні відомості самостійно використовуються кожним студентом для розв'язання поставлених завдань. Окрім того, проводячи дослідження, відшукуючи різні мовні одиниці, явища, студент неодноразово повертається до навчального матеріалу, шукає додаткову інформацію, яка дозволить йому дати аргументовану відповідь. У процесі виконання подібних завдань у майбутніх учителів формуються і такі важливі якості, як: увага до мовного матеріалу, вміння бачити виучувані категорії в конкретній реалізації. Як вид індивідуальної роботи практикуємо лабораторний практикум, який повинен забезпечити вивчення не лише широко функціонуючих мовних одиниць, а й рідше вживаних, але важливих для мовленнєвої діяльності тощо. Подаємо зразок завдань лабораторної роботи до теми "Орфоепія" та окремі її варіанти:

Завдання 1. Запишіть слова, поставте наголос. У складних випадках користуйтеся словником. Виділіть слова, які можуть мати додатковий наголос. Позначте його.

Варіант 1. Гуртожиток, кілометр, договір, абетковий, агрономія, алкоголь, болотяний, бородавка, жаровитривалість, валовий, веземо, вигнання, витрата, газометр, первіснообщинний.

Варіант 2. Граблі, середина, докір, повітропровід, алфавіт, асиметрія, беремо, болотистий, визнання, горицвіт, чотирискладовий, чорнявенький, ґрунтовий, достопам'ятний, бюлетень,

Варіант 3. Коромисло, предмет, зерноочищення, намет, дано, дипломатія, контраваріантний, діалог, дідівщина, договори, лівообертальний, донька, зобов'язання, вірші, громадський.

Завдання 2. Користуючись орфоепічними словниками (Головащук С.І. Словник наголосів. – К.: Наукова думка, 2003) або орфографічними словниками (Український орфографічний словник. – К.: Довіра, 2005), випишіть слова: а) що допускають варіативність наголошування при однаковому значенні (типу первісний і первісний); б) слова, які при зміні наголосу змінюють своє значення (типу атлас і атлас); в) слова, наголошення додаткових граматичних форм яких різняться залежно від змісту (типу бал (банкет) – бали, бал (одиниця виміру) бали); г) слова з рухомим наголосом (типу багаж і багажа).

Завдання 3. Прочитайте подані слова російської мови, поставте в них наголос. Перекладіть українською мовою, запишіть і поставте наголос. Порівняйте наголоси в російських та українських відповідниках.

Варіант 1. Приятель, страшный, верба, высоко, узкий, середина;

Варіант 2. Смолчать, малый, грабли, дано, договора, сеялка;

Варіант 3. Издательство, кроить, дочка, доска, свысока, успех;

Варіант 4. Кидать, дрова, слегка, кишка, курятина, складываться;

Варіант 5. Колесо, отчим, далеко, крапива, кухонный, скользить;

Варіант 6. Високо, новый, косой, кремь, летопись, спекулировать;

Варіант 7. Веретено, дощечка, легкий, ненависть, полежать, слабый;

Виконання студентами пропонованих індивідуальних завдань є важливою умовою поглиблення теоретичних знань та формування практично-методичних умінь, необхідних учителеві для навчання рідної мови в початкових класах.

Підготовці майбутнього вчителя до сучасних ефективних, змістовних, цікавих уроків української мови сприяє виконання студентами індивідуальних завдань на спостереження й аналіз уроків досвідчених учителів. Під час лабораторних робіт і педагогічної практики майбутні спеціалісти початкової ланки освіти спостерігають й аналізують уроки, різні за змістом (з навчання грамоти, читання, на вивчення елементів фонетики, будови слова, орфографії, частин мови, синтаксису), а також різних типів, структури (на сприймання і засвоєння нових знань, на закріплення знань та розвиток на їхній основі умінь і навичок, уроків повторення, узагальнення й систематизації знань, уроків контролю знань, умінь і навичок), спираючись на орієнтовні схеми аналізу. Як приклад наведемо пропонований студентам для виконання індивідуальних завдань план аналізу уроку рідної мови: тема, мета, тип уроку; структура уроку, особливості роботи вчителя на кожному етапі; формування в учнів умінь, що стосуються різних видів навчальної мовленнєвої діяльності; спостереження за функціональними особливостями мовних явищ у різних мовленнєвих ситуаціях; методи і прийоми, які були використані на етапі вивчення нового матеріалу, їх ефективність; розвиток навчально-пізнавальної активності молодших школярів; вправи, їх види, форми, доцільність використання; наочні посібники, методика їх застосування; робота з розвитку мовлення і мислення учнів; забезпечення загального розвитку, виховання учнів у ході уроку; організація роботи з підручником на різних етапах уроку; формування в учнів навичок самоконтролю; вивчення всіх складових мовної системи у їх взаємозв'язку; індивідуальний та диференційований підхід до учнів;

творчий підхід учителя до організації уроку; реалізація навчальної, розвивальної та виховної мети уроку.

Студенти, аналізуючи уроки, визначають ефективність методів, прийомів поповнення молодшими школярами запасу спеціальних знань з різних розділів мовознавчої науки, збагачення їхнього словникового запасу, вироблення навички усного і писемного мовлення, реалізації розвивальних та виховних завдань. Беручи активну участь в обговоренні уроку, висловлюють свої думки: Які методи і прийоми були використані? Чому, на вашу думку, саме такі методи використав учитель? У чому полягає навчальний і розвивальний ефект застосованих методів і прийомів? Чи спрямований урок на діалог учителя з учнями? Чи вдалось учителеві забезпечити активну пізнавальну позицію учнів у навчанні? Майбутні вчителі переконуються, що головним критерієм уроку має стати добір таких прийомів роботи, які передбачають залучення до навчальної діяльності всіх без винятку учнів на рівні їх потенційних можливостей. У практику викладання методики української мови включаємо індивідуальні завдання на розробку студентами змісту уроків різних типів, моделювання педагогічних ситуацій, виготовлення дидактичних матеріалів, засобів унаочнення для уроків мови тощо. Наприклад:

Завдання 1 (до модуля "Методика вивчення мовної теорії"). Виберіть відповідно до програми і шкільного підручника з рідної мови тему для уроку, який хотіли б провести у школі. Побудуйте конспект уроку, дотримуючись вимог до сучасного уроку української мови.

Завдання 2 (до модуля "Методика навчання грамоти"). Підготуйтеся до проведення фрагментів уроків на формування у першокласників елементарних аналітико-синтетичних умінь у роботі над текстом, реченням, словом, звуками мовлення у добукарний період навчання грамоти.

Завдання 3 (до модуля "Методика навчання грамоти"). Складіть поширений план-конспект уроку читання вивчення нового звука і нової букви відповідно до вказаної теми, передбачивши використання різних прийомів педагогічної взаємодії. Підготуйтеся до проведення фрагментів уроку.

Завдання 4 (до модуля "Методика вивчення мовної теорії"). Розробіть проблемні ситуації до уроків української мови. Продемонструйте методику їх використання під час пояснення нового матеріалу, закріплення чи узагальнення.

Завдання 5 (до модуля "Методика вивчення мовної теорії"). У процесі роботи над синонімами вчитель має навчити дітей розрізняти близькі за значенням слова, знаходити їх у текстах, використовувати відповідно до ситуації спілкування. Поясніть, як ви доведете учням емоційне забарвлення синонімів: *говорити, бубоніти, торохтіти*.

Завдання 6 (до модуля "Методика вивчення мовної теорії"). Доберіть тексти диктантів до теми "Вимова і правопис слів з ненаголошеними [e], [и]. Які з них доцільно використати у роботі з учнями як коментовані, зорово-слухові, вибіркові, попереджувальні? Обґрунтуйте свій вибір.

Виконуючи такі завдання, майбутні спеціалісти готуються до виступів в аудиторії зі своїми творчими доробками. Виробленню у майбутніх фахівців здатності формувати професійно значущі плани, проекти, технології, методики, алгоритми, інструкції сприяє проведення конкурсів конспектів уроків, організація виставок навчально-методичних матеріалів, виготовлених студентами, презентація методичних розробок майбутніх учителів. Важливим видом індивідуальної роботи, що носить характер творчого пошуку, є навчальні проекти до змістових модулів курсу методики української мови, виконання яких дає можливість студентам систематизувати здобуті теоретичні знання, виявити здатність до самостійного осмислення проблеми, творчого критичного її дослідження та вміння збирати, аналізувати й систематизувати літературні джерела, впроваджувати результати своїх досліджень у практику початкової школи. Наведемо окремі теми навчально-дослідних завдань, які пропонуємо студентам:

Модуль "Методика навчання грамоти": 1. Реалізація в Букварі його основної функції – формування початкової навички читання. 2. Робота над словом на сторінках Букваря. 3. Використання дидактичних ігор на уроках навчання грамоти. 4. Пропедевтичне вивчення частин мови в період навчання грамоти.

Модуль "Методика розвитку мовлення": 1. Формування умінь зв'язного мовлення першокласників. 2. Розвиток мовленнєвих умінь молодших школярів у процесі вивчення граматичного матеріалу. 3. Формування в учнів початкових класів умінь висловлюватися (говоріння). 4. Формування текстотворчих умінь у молодших школярів.

Модуль "Методика вивчення мовної теорії": 1. Звуковий і звуко-буквений аналізи як умова грамотності молодших школярів. 2. Лексична робота у процесі вивчення розділу "Будова слова". 3. Методика формування орфографічних навичок у молодших школярів. 4. Застосування проблемного методу навчання у процесі опанування молодшими школярами українською мовою.

Завдання дослідницького характеру змушують студентів працювати творчо, привчають до роботи з бібліотечними каталогами, періодичними виданнями, шукати додаткові джерела інформації, знайомитися зі станом проблеми в практиці початкової школи. Результати своїх досліджень студенти

оформляють у вигляді інформаційних повідомлень, рефератів, доповідей, курсових і дипломних робіт.

У підсумку наголосимо: всі види індивідуальної роботи спрямовані на самостійне вивчення навчального матеріалу, систематизацію і узагальнення набутих у процесі аудиторної роботи знань, виявлення рівня сформованих мовних і мовно-методичних умінь і навичок, їх удосконалення. У процесі виконання запропонованих індивідуальних завдань формуються когнітивні, креативні, діяльнісні, комунікативні уміння майбутніх учителів, що є важливою складовою їх професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вашуленко М.С. Українська мова і мовлення в початковій школі: Метод. посіб. – К.: Освіта, 2006. – 268 с.
2. Вища освіта України і Болонський процес: Навч. посібник / За редакцією В.Г. Кременя. Авторський колектив: М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубіянюк, П. Бабин. – Тернопіль, 2004. – 384 с.
3. Методика викладання української мови: Програма навчального курсу (за вимогами кредитно-модульної системи). – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – 48 с.
4. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу. Документи і матеріали, травень – грудень 2004 р. – Ч. 2. – Тернопіль, 2005. – 188 с.

Матеріал надійшов до редакції 17.12. 2008 р.

Калиш В.А., Собко В.А. Некоторые аспекты индивидуальной работы в процессе языковой и методической подготовки будущих учителей начальных классов.

В статье рассматриваются некоторые аспекты организации индивидуальной работы студентов в процессе изучения курсов современного украинского литературного языка та методики его преподавания в начальных классах. Актуальность проблемы определяется потребностью государства в квалифицированных, интеллектуально развитых педагогах.

Kalish V.A, Sobko V.A. Some Aspects of the Individual Work during Professional Language and Methodology Training for Prospective Elementary School Teachers.

In the article some forms and kinds of the individual work during studying the courses of the Modern Ukrainian Literary Language and the Methods of its Teaching in the elementary school are offered. The topicality of this problem can be explained by the needs in our state for qualified, intellectually developed teachers.